

FILOZOFIE JAKO RADIKÁLNÍ TÁZÁNÍ

KAREL MICHŇÁK, Filosofická fakulta KU, Praha

Když chce filozofie stanovit svůj „předmět“, mluví zpravidla o své základní otázce, o tom, jak jí rozumí na rozdíl od otázek dílčích, odvozených — ať už filozofických, vědeckých nebo jiných. Základní filozofická otázka vychází z předpokladu, že její tázání je nejširší, nejhlubší a nejpůvodnější. To znamená, že je základem každého jiného a dalšího tázání a že na druhé straně v odpovědích na tyto otázky je vždy na základní otázku filozofie určitým způsobem reagováno. Takových příkladů filozofického postoje nabízejí dějiny filozofie celou řadu: Co je arché (počátek, princip)? Co je bytí? Co je jsoucí? Jaké jsou „podmínky možnosti“ poznání vůbec? Co je člověk? Co je nejvyšší příčinou (nejvyšším jsoucím)? Proč je vůbec jsoucí a proč není spíše nic (nicota)? Ať se tyto a další „základní otázky“ liší od sebe navzájem nejvíc, mají jedno společné: *tázání samo*. Toto tázání, zjištěno jako společný jmenovatel vši filozofie, je zároveň odpovědí na otázku „co je filozofie“, co je její „podstatou“. Vycházejí z této podstaty, chápou *filozofii jako tázání*. Heidegger výstižně poznamenává, že „tázání je zbožností myšlení“ (které je mu totožné s filozofií, byť ne s každou). „Myšlení buduje teprve tázajícímu se chodící cestu“. Myšlení samo je touto cestou, a to takovou, která podle Patočkových slov „spíše než aby se po ní chodilo, nás sama vede“. Zda je tato cesta jediná a pravdivá, to se musí rozhodnout teprve „v chůzi“. Nelze však oddělovat cestu od jejího cíle: je-li pravda tímto cílem, tímto „kam“ cesty, pak — ačkoliv cesta není u konce — je ono „kam“ vždy již přítomno „v chůzi“. Heidegger rovněž podtrhuje, že sebeširší znalosti nejsou totožné s touto cestou-myšlením, nejsou skutečným věděním; to je třeba spíše hledat v umění učit se, přičemž umění učit se znamená umět se tázat. Umění tázání spočívá v umění nepřetržitého tázání, které je totožné s uměním *myslet* (rozumí se *filozoficky myslet*).

Zdaleka ne každé tázání lze však nazvat *filozofickým* tázáním. Co je věta tázací, jakou musí mít formální strukturu (např. na rozdíl od věty oznamovací nebo rozkazovací), určuje gramatika. Co do obsahu je tu možnost nezměrné rozdílnosti: od tázání po jsoucnu jako takovém až po bezmyšlenkové banality „běžného vědomí“. Formálnímu neboli gramatickému tázání je tento obsah do té míry lhostejný, že jeho tázání nemusí mít nutně formu tázací věty. To, co je na filozofickém tázání nejpodstatnější, je jeho *radikálnost*. Filozofie není pouhým běžným tázáním, nýbrž *radikálním tázáním*. To ovšem neznamená, že každá jednotlivá filozofie či spíše to, co se samo neoprávněně pokládá za filozofii, či konečně co je za ni mylně pokládáno veřejným míněním, odpovídá tomuto „pojmu“ filozofie a vyhovuje jejímu požadavku radikálnosti. Princip radikálnosti je zkušeností a konsekvencí dějin filozofie a jen v této radikálnosti se může pravá povaha filozofie projevit nejvlastnějším způsobem.

Radikální tázání je především takovým tázáním, které nečiní výjimky, t. j.

kteřé důsledně neponechává za sebou a vedle sebe nic nedotázaného. Pro filozofii nemůže být nic nedotknutelného a svatého. Tento „cynismus“ šokuje o pobuřuje „běžné vědomí“ a politiku, pro něž je naopak příznačný moderní polyteismus, modlářství. Filozofie ruší každý klid ve společnosti; problematizuje i takové hodnoty, jako je vlastenectví, humanita, věda, pokrok a mnoho jiných. V očích světa není proto filozofie jen něčím směšným a zbytečným, nýbrž především škodlivým. Filozofie je totiž nejkrajnějším protikladem všeho co, se rozumí samo sebou. Samy odpovědi jsou neustále novým cílem filozofického dotazování. To neznamená, že tážení je samoúčelem a odpovědi pouhým prostředkem, že jde o nějakou zvláštní samoúčelnou hru, o postavení otázky za každou cenu. Spíše tím má být řečeno, že pro filozofii nemůže být žádná odpověď definitivní, že nestrpí žádné dogma. Filozofie se domnívá, že každá „věčná pravda“ působí v horizontu času, a proto musí být čas od času objektem radikálního znovudotazování.

Obvinění filozofie za samoúčelného kladení otázek se však míjí cílem především proto, že se nesprávně od sebe odděluje tážení a odpověď na ně. Každá věcně správná otázka je již můstkem k odpovědi. Závažná odpověď je naopak vždy (relativně) jen posledním krokem tážení či spíše sama se stává novou otázkou. Každá otázka vymezuje jako otázka nejen šířku a způsob v ní vyžadované odpovědi, nýbrž zároveň okruh možností odpovědět na ni. Filozofická otázka nemůže být nikdy žádnou odpovědí zcela „zrušená“ — právě proto, že pravdivost odpovědi je do značné míry obsažena již v samé otázce. Kromě toho tu filozofie demonstruje — v protikladu k veřejnému mínění — své přesvědčení, že správné položení otázky je daleko vyšším myšlenkovým výkonem než vypracování odpovědi. Podtrhujeme slovo „správné“, neboť stále je nutno připomínat starou pravdu, že nejen odpovědi, ale i otázky se dělí na správné a nesprávné, pravdivé a nepravdivé.

Podstatný rys radikalismu filozofického tážení je možno krátce znázornit na vztahu filozofie a vědy. Badatel ve vědě kladé otázku s cílem získat prakticky použitelnou odpověď. Myslitel-filozof se táže a výsledkem je zjištění problematičnosti (hádkovitosti) světa vůbec, veškerého jsoucího v celku jeho bytí. Badatel se pohybuje vždy již na půdě něčeho fixního, již rozhodnutého — ať už jde o přírodu, dějiny nebo umění — v tom smyslu, že nečiní tyto oblasti předmětem tážení. Filozof je naopak vždy v situaci rozhodování, co je vlastně to, co jest, co je jsoucí jako jsoucí. To, co zdůvodňuje, nelze učinit smyslově názorným, ani se to nedá historicky vyložit nebo technicky propočítat — co však přesto vládne, aniž k tomu potřebuje (politickou nebo jinou) moc.

Je tu však další podstatný rozdíl mezi filozofickým a vědeckým tážením. Například přírodní věda vytváří určité představy o síle, pohybu, prostoru, čase, ale sama nemůže nikdy vyčerpávajícím způsobem vyjádřit, co tyto představy ve skutečnosti jsou, nemůže je v této podobě dotazovat v samotných jejich základech — alespoň pokud zůstává přírodovědou. To souvisí s tím, že žádná věda nemůže prostředky, kterými disponuje, říci něco o sobě jako o vědě. Co je například matematika, nedá se nikdy podat matematicky, odpověď na otázku „co je filologie“ nemůže začínat filologicky, biologie nemůže vyjádřit to, čím je, biologicky a pod. Co je věda vůbec, to již jako otázka není vědeckou otázkou. Věda nemůže dát odpověď na otázku po svém vlastním smyslu. Tímto tážením vstupuje tážající do nového okruhu (dimen-

ze) s jinými nároky na „důkaz“ a s jinou jejich formou; tímto okruhem je filozofie. Rozdíl mezi filozofií a vědou je podstatný, dokonce přímo propastný, takže jej lze překonat pouze „skokem“. Přesto však nejde o dva navzájem se nedotýkající „kruhy“. Filozofie je spíše nejvnitřnějším a zároveň nejzazším okrskem vědy. Věda je jen potud vědecká, pokud překračuje pouhou techniku směrem k pravému vědění, pokud je „filozofická“.

Na rozdíl od bezmyšlenkovité představy světa každodennosti, jemuž je každé, i poněkud metafyzické tázání cizí, na rozdíl od tázání vědy, která tomuto světu dává řád, je filozofické tázání tázáním po mimo-řádném. Zpětným účinkem tohoto dotazovaného mimo-řádného filozofie zakouší, že samo její tázání je něčím mimo-řádným. Důsledkem takového tázání je, že se něco děje i s jeho „subjektem“. Součástí postupné radikalizace tradičního způsobu tázání v novější době je sebedotazování tohoto „subjektu“, problematizace jeho vlastního bytí (výsledkem je porozumění sobě jakožto bytí, které je „zde“ před veškerým filozofickým tázáním). Je to možno říci také takto: filozofické tázání je v tomto ohledu zároveň odpovědí, a to na „otázku“ (hádanku) bytí člověka, které se stalo problematickým. V širším smyslu je ovšem tato zkušenost vlastní hádankovitosti daleko starší a souvisí s dotazáním jsoucího v celku jeho jsoucnosti, bytí. V tomto bodě je také možno zjistit počátek filozofování, čímž se zmíněná zkušenost stává základní filozofickou zkušeností.

Tázání po mimo-řádném neleží někde na cestě, na níž bychom se s ním mohli setkat a osvojit si je. Nenalézá se ani v běžném řádu každodennosti — v tom smyslu, že by tu byl někde zakotven požadavek či dokonce předpis, který by k takovému tázání nutil. Nesetkáváme se s ním ani ve sféře naléhavého obstarávání a uspokojování převládajících potřeb. Tázání filozofie je mimo řád. Zcela ze své vůle, plně a vnitřně se zaměřuje na tajuplný základ svobody.

Tázání má rozhodující úlohu i v univerzálním aspektu filozofie, totiž v hermeneutice, zabývající se (mimo jiného) interpretací textu. Porozumět mu znamená pro ni proniknout dotazáním za to, co je explicitně vyjádřeno, objasnit dané jen jako odpověď na otázku, jež tuto odpověď umožnila. Vlastnímu textu porozumíme jen tak, že dosáhneme horizontu tázání, který jako takový zahrnuje také jediné možné odpovědi. Předpokladem k tomu je překročení historického horizontu rekonstruované otázky. Tato rekonstrukce sama se děje v rámci tázání, jímž hledáme odpověď na otázku, danou nám tradicí. V tomto horizontu se nezbytně nalézáme i tehdy, jestliže ve filozofii sledujeme problémy, které (vždy v jiné variantě) jakožto „nadhistorické“ překračují všechny minulé historické horizonty. Takto konstruovaná otázka se zpravidla nekryje s otázkou, jak ji kladl autor textu, nýbrž je otázkou, kterou nás oslovuje text sám (viz o tom podrobněji jednu z fundamentálních filozofických prací posledních let *Wahrheit und Methode* od H.-G. Gadamera).

To nejpodstatnější a nejprevaratnější na moderní filozofii je, že dotázala samotné tázání, neboli učinila dokonce tázání předmětem tázání, tematizovala tázání tázání. Závěr, který učinila, by se dal shrnout do těchto několika slov: porozumět otázce znamená dotázat ji. Výsledkem je pak adekvátnější tázání, ovládnutí do té doby nedotčené půdy předpokladů, které spoluurčují smysl každé otázky. Tradiční a celá staletí výlučný metafyzický způsob tázání „co je...“ (totižto, které jsou či jsoucí vůbec) odhalila takto jako tázání po *podstatě* a dovodila, že tato otázka vyvstává a rozvíjí se právě tehdy (poprvé

u Platóna), jestliže to, čeho podstatu hledáme, se zatemnilo a zmätlo, jestliže zároveň zreteľ tazateľa k dotazovanému „predmetu“ zakolísal či dokonca bol zviklaný. Svedectvím toho je jak tradičný humanizmus, tak predovšetkým „filozofická antropológia“, ktorá pojmu „podstata“ používa príliš často, lehkomyseľne a nekriticky. V rozpore sa zdôrazňovaním vážnosti a dôstojnosti „predmetu“ svojho výkladu pristupuje táto antropológia k plneniu svojho úkolu nedostatočne zodpovedne a prejavuje fakticky málo úsilia v osvojovaní si veľmi špecifických, ve srovnání s minulosťou (ale u nás stále prevládajúcich) filozofií zcela nových prístupů, poskytujúcich alespoň určitou *nadej* na „uchopení“ tak nesmírně složitého tématu jako je „člověk“ a jeho místo ve světě. Její mystifikace není jen v odpovědích, nýbrž dokonce v samotném způsobu kladení otázek, které jsou vlastně otázkami jen z formálního, gramatického hlediska. Nejen to: ani co do své vnitřní struktury nerespektují špecifičnost svojho „predmetu“. Takto pak odpovedím vlastně nepředcházeli, nýbrž následují po nich. Filozofická antropológia vždy již *předem* „ví“, kdo je člověk. A přece: „Nic nemá platnost odpovedi, co nebylo otázkou“ (E. Bloch). Jen pravdivě položena otázka umožní zůstat na *zamyšlené* cestě a snad i někdy v budoucnu učinit podstatnou zkušenost s dotazovaným tazatelem (t. j. člověkem jakožto sebedotazujícím se bytostí v jeho pravdě).

Upřímnost radikalismu svojho tazání prokazuje filozofie sebedotazováním své nejvlastnější povahy a předpokladů své existence, které vedlo nejednou dokonce až k závěru o „konci“ či „zrušení filozofie“. V takových úvahách je však více filozofie, než se jejich autoři případně jejich precitlivělí interpreti domnívají. Proč? Neustále se v nich vraceli pochybnosti filozofie o sobě samé, které se projevují jako problematizace samých možností její existence, zkoušení „jiných počátků“ (Heidegger), „neustále obnovovaná zkušenost o svém vlastním začátku“ (Merleau-Ponty), přehlížení dosažených výsledků a prověřování „věčných“ a „pevných“ jistot, odmítání danosti jako danosti, překračování všech předem stanovených jistot na cestě k prazákladům bytí atd. Toto úsilí, toto věčné provokování svojho vlastního filozofického vědomí nelze ztotožňovat s obhajováním práva filozofie na existenci *vůči vědě*. Filozofie patří podstatněji k bytí člověka než věda, přesto — nebo spíše právě proto —, že si není sebou tak jistá a uspokojená jako věda. K filozofování patří vnitřní neklid z hlubokých pochybností o sobě samé, které jako stín provázejí štěstí z filozofií poskytnutého údivu. Sama filozofie je pro filozofování problémem. Filozofií ovšem nelze „zrušit“. Stejně tak ani její radikální sebedotazování, které čas od času vyjadřuje *filozofickým* požadavkem „zrušení filozofie“.

FILOZOFIA A VEDA

ELENA FILOVÁ, Bratislava

Nie som z tých, ktorí už pri prvých dotykoch s vedeckým osvojovaním si sveta na strednej škole pocítovali potrebu nahliadnuť za zmyslami vnímateľný povrch vecí, aby prenikli k ich podstate, k neviditeľným a nevnímateľným súvislostiam medzi nimi. Skôr naopak, už na strednej škole som si vďaka svojmu profesorovi J. Havlíčkovi zamilovala prírodopis, urobila som si